

STARE I NOWE KONFLIKTY

„GŁÓWNY NURT”, ROZRYWKA ORAZ IDEE PRAWICOWE W POLSKIM ŚWIECIE FANTASTYKI

Stanisław Krawczyk

Uniwersytet Wrocławski (Instytut Socjologii)

Stowarzyszenie Miłośników Fantastyki „Avangarda” – członek wspierający

12 maja 2023 r.

Stanisław Krawczyk

Gust i prestiż

O przemianach polskiego
świata fantastyki

Plik z prezentacją:
<https://stanislawkrawczyk.pl/>

„FANTASTYKA ROZRYWKOWA”
I „FANTASTYKA PROBLEMOWA”

MIESIĘCZNIK

1'82

Fantastyka

CENA
50 zł

POWIEŚCI:

GEORGE
R. R. MARTIN
„PIEŚŃ DLA
LYANNY”
- NAGRODA
HUGO '75

A. i B.
STRUGACCY
- NAGRODA
EUROCON VII/82
ZA
CAŁOKSZTAŁT
TWÓRCZOŚCI
„ŻUK
W MROWISKU”

Henryk Wierzbicki

NOWA Fantastyka

NUMER 1

LIPIEC 1990

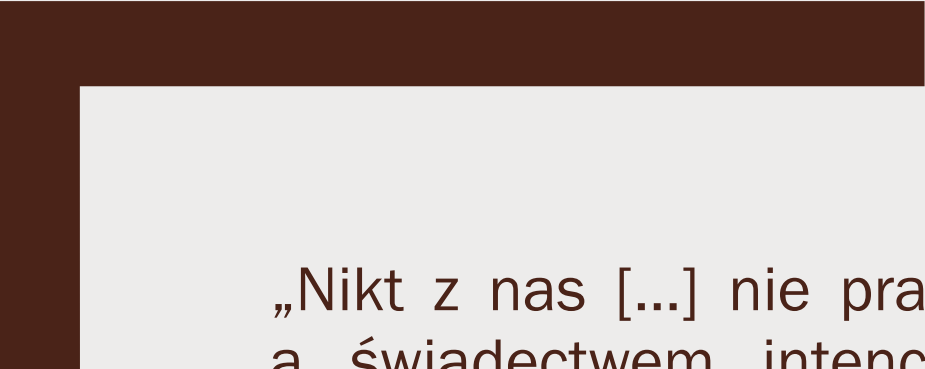
PL ISSN 0867-132X

CENA 3900 ZŁ

7(94) LIPIEC 1990
MIESIĘCZNIK
Fantastyka

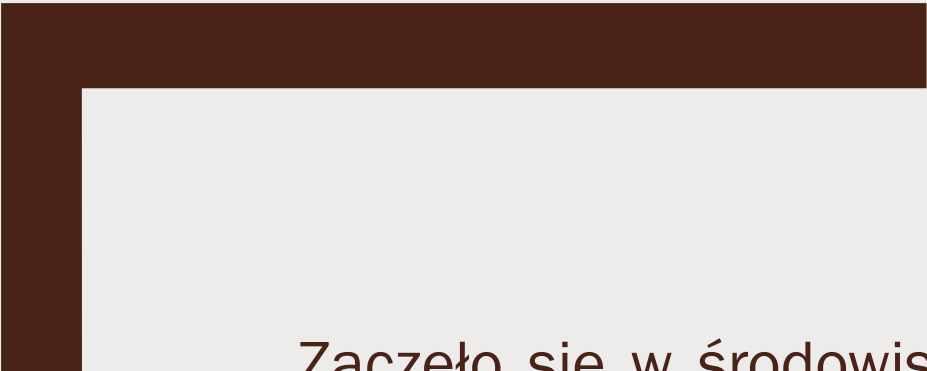
Robin Hildén

„Nikt z nas [...] nie pragnie rugować rozrywki z naszych łamów, [...] a świadectwem intencji są chociażby kolumny z komiksem czy opowiadania o charakterze fantastyczno-kryminalnym, lecz nie chcemy i nie będziemy zapełniali całej «Fantastyki» jedynie rozrywką. [...] Przeciwnie, sporo nacisku będziemy kłaść także i na działy niebeletrystyczne, a w beletrystyce preferować utwory ambitne”

(Adam Hollanek, wstęp redakcyjny, „Fantastyka” 1/1986)

„Zaczęło się w środowisku SF jakieś żałosne kajanie i bicie w piersi: «To prawda, jesteśmy niczym grzechem pierworodnym skażeni rozrywkowymi korzeniami SF, ale zechciejcie łaskawie spojrzeć na nas z wysokości Parnasu, wielce umni panowie krytycy [...]»”

(Rafał A. Ziemkiewicz, *Tak zwana rozrywka*, „Fenix” 3/1991, s. 148)

Piróg albo Nie ma złota w Szarych Górach

Nieco później, w roku 1930, Robert E. Howard, mając lat dwadzieścia jeden, wymyśla postać osiłka Conana z Cimmerii dla potrzeb pulp-magazynu „Weird Tales”. Pierwszą z historyjek o Conanie Ameryka ogląda w roku 1932. W roku 1936 Howard odbiera sobie życie, zostawiając schedę w postaci kilku krótkich opowiadań i noweletek dziejących się w podobnym nieco do naszej Ziemi, ale przecież najzupelniej fikcyjnym i fantastycznym Never-Never Landzie. Bohaterski Conan robi tam to, czego jego twórca nie potrafił. Howard zostawia po sobie wyłącznie jedną większą rzecz o Conanie, a mianowicie „The Hour of the Dragon”. Rzecz tę już po jego śmierci publikuje się ponownie pod tytułem „Conan the Conqueror”. Howard leży sobie w mogile ciemnej, a światek amerykańskich fanów zaczyna

Andrzej Sapkowski

Gdzie należy szukać początków gatunku – lub subgatunku – literackiego, którym przyjdzie nam się oto zająć? Zdania specjalistów są podzielone. Jedni odsyłają do Walpole’a, Annę Radcliffe i Mary Shelley, inni wolą wskazywać na Lorda Dunsany, Merrita i Clarka Ashtona Smitha. Jeszcze inni – a zdanie tych ostatnich podziela niżej podpisany –

ma Morrisa, „Alicję w Krainie Czarów” Lewisa Carrolla, nawet „Czarodzieja z Oz” Franka Bauma z roku 1900. Dostrzeżono też „The Once and Future King” T.H. White’a z roku 1958. Owszem, to także była fantasy – znacząca wszak po angielsku tyle co „fantazja”. Wszelakoż, jak zauważyli trzeźwi osądzacze, owe pretolkienowskie kawałki nie miały aż tak populistycznego charakteru, co „Władca Pierścieni” czy „Conan”. A poza tym, dodali trzeźwi osądzacze, jeśli aż tak nagniemy kryteria, to gdzie miejsce dla Piotrusia Pana i Kubusia Puchatka? To przecież także fantazja, fantasy. Ukuto więc na prędce termin *adult fantasy* – ani chybi po to, by zagrozić Kubusiowi drogę na listę fantastycznych bestsellerów.

Fantasy – ekspansja

„GETTO” I „GŁÓWNY NURT”

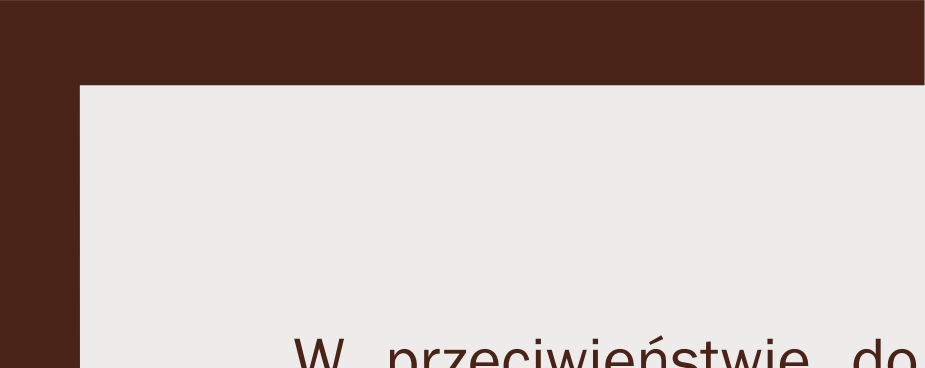

„Może to nie fantastyka wpadła do getta ani polscy fantaści. To krytyka polska okopała się w swoim getcie [...]. Dotyczy to [...] także tych, którzy żerowali wszczepieni ssawkami swoich „zainteresowań” do małej grupki specjalnie wyniesionych na trony przez różne reżymowe koterie, a obecnie przerwali się na pisarzy, co właśnie powrócili z wygodnej zagranicy.

Twórców się zna nieźle w Europie tych z Polski – fantastów mniejszych i wielkich, takich jak Lem, jak Gombrowicz, jak Witkacy na przykład. Natomiast nikt za granicą nie wie, kto i co zacz ci Państwo Krytykanctwo [...] i to piszę prosto z getta (tfu!) fantastyki, jednego z nielicznych jeszcze zdrowych miejsc działania literatury w tym kraju”

(Adam Hollanek, felieton, „Fantastyka” 1/1994, s. 79)

„W przeciwieństwie do wypranej z sensów rozrywki i literackiego głównego nurtu, który ugrzązł w eksperymentach, akurat odbiorcy i twórcy fantastyki zachowali ciekawość świata, powagę wobec wartości i znaczeń oraz umiejętność zabawy”

(Maciej Parowski, wstęp redakcyjny, „Nowa Fantastyka” 5/2003)

IDEE PRAWICOWE W POLSKIEJ FANTASTYCE

Kto się tym zajmował?

- Jacek Dukaj, *Wyobrażenia po prawej stronie*, WP Książki, 2008 ([część 1](#), [część 2](#), [część 3](#))
- Wojciech Wybranowski, [Wyobrażenia po prawej stronie](#), „Rzeczpospolita”, 2012
- Kasia Babis, [Dziady polskiej fantastyki](#), YouTube, 2020–2021
- Stanisław Krawczyk, [A Very Short History of Right-Wing Science Fiction in Poland](#), „Sci Phi Journal”, 2022; [Gust i prestiż...](#), Scholar, 2022
- Mistycyzm Popkulturowy, [Problemy z polską fantastyką. Sztuka w późnym kapitalizmie](#), YouTube, 2022
- Arkady Saulski, [Polska fantastyka – od bohatera do zera. I z powrotem](#), Stowarzyszenie Koliber, 2020
- (Pośrednio) Paweł Bohuszewicz, publikacje naukowe o neosarmatyzmie

LATA 70. | 80.

Co się działo w drugiej połowie lat 70.?

- Osoby urodzone podczas wyżu lat 50. mają od kilkunastu do dwudziestu kilku lat (część studiuje)
- Załamanie gospodarcze
- „Kabaret, komedie Stanisława Barei, muzyka rockowa, festiwal w Jarocinie, subkultury punkowe i metalowe, Rozgłośnia Harcerska w IV programie Polskiego Radia” (P. Stasiewicz, *Polska fantastyka...*, s. 117)
- Niezgoda na system: zagrożenie dla władz czy wentyl bezpieczeństwa?

Co się działo w drugiej połowie lat 70.?

- Stan wojenny, sprawa Grzegorza Przemyka, zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki...
- Rozkład ustroju politycznego
- Załamanie gospodarcze postępuje
- Podaż zachodniej kultury popularnej nie dorównuje popytowi
- Polskie książki czekają na druk i po parę lat

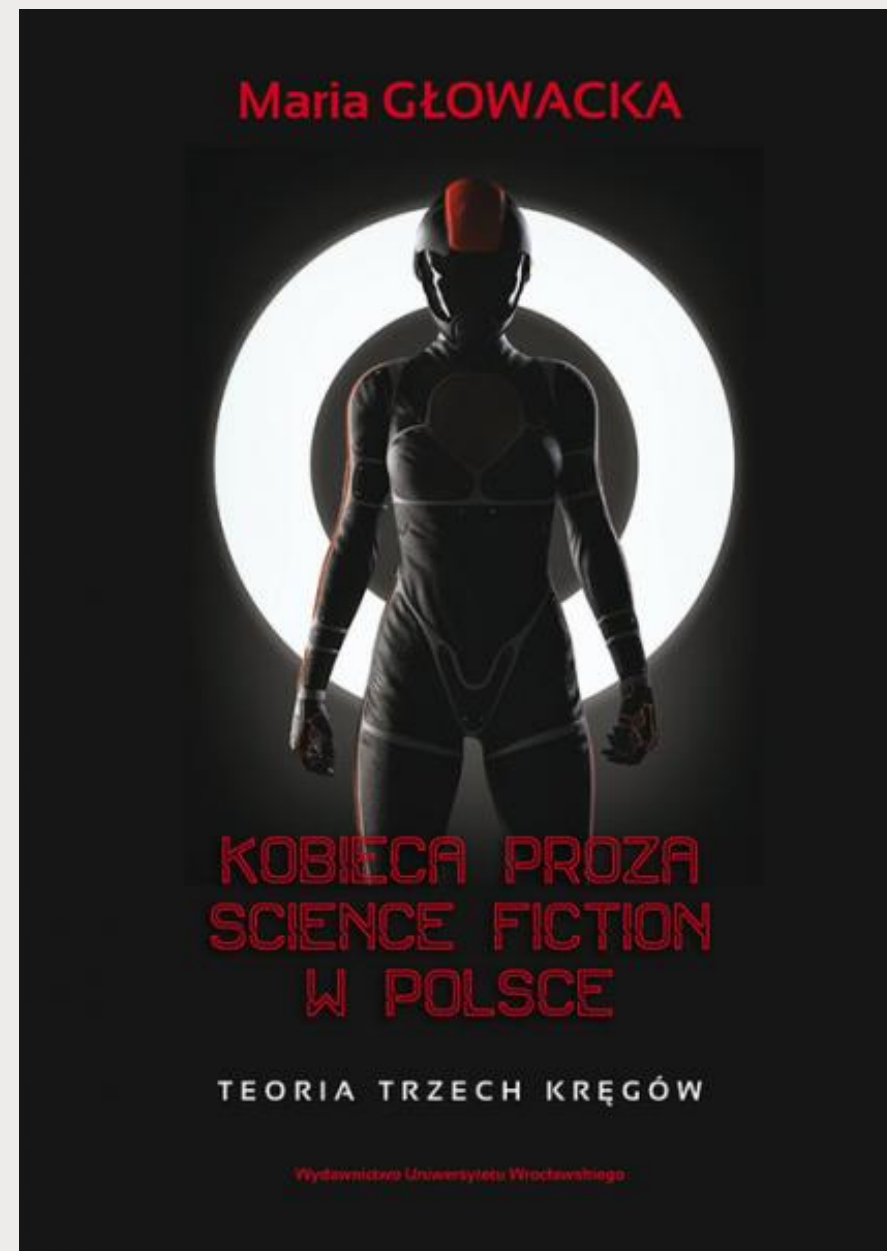
FANTASTYKA SOCJOLOGICZNA

Janusz A. Zajdel, zdjęcie z książki *List pożegnalny* (Warszawa 1989), domena publiczna, źródło: [Wikimedia Commons](#)

Maria Głowacka, zdj. Kamila Paradowska ([Dobra Treść](#)),
źródło: [Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego](#)

Źródło: [Wydawnictwo
Uniwersytetu Wrocławskiego](#)

PO ROKU 1989
PARTIE I PRASA

-
- **Rafał A. Ziemkiewicz** – rzecznik prasowy Unii Polityki Realnej (1993–1994)
  - **Andrzej Pilipiuk** – startował w wyborach do Sejmu z list Platformy Janusza Korwin-Mikkego (2005)
  - **Lech Jęczyżyk** – ubiegał się o mandat posła z ramienia Polskiej Partii Niepodległościowej (1991), Ruchu dla Rzeczypospolitej (1993) i Alternatywy Ruchu Społecznego (2001)

(za Jackiem Dukajem)

Współpracowali z „Gazetą Polską”
do 2008 roku:

Rafał A. Ziemkiewicz

Jarosław Grzędowicz

Marcin Wolski

Konrad T. Lewandowski

Maciej Parowski

Marek Oramus

Barnim Regalica

Szczepan Twardoch

(za Jackiem Dukajem)

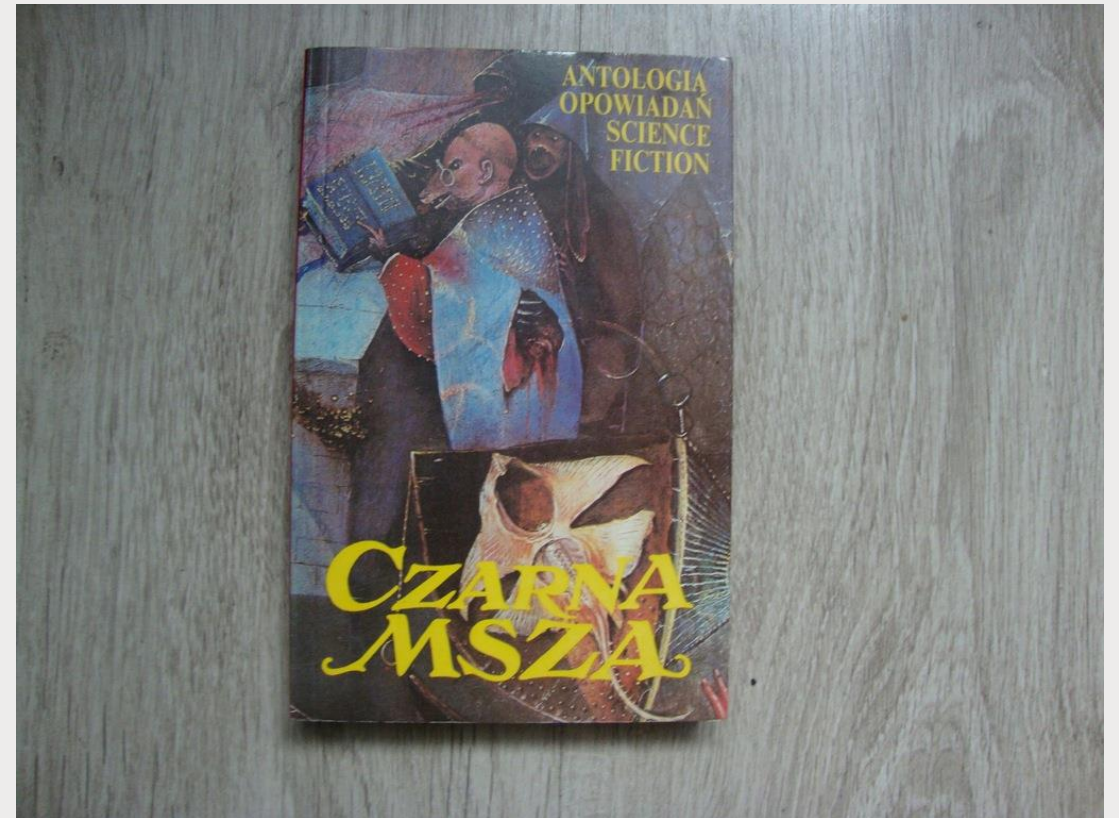
PO ROKU 1989
LITERATURA

Rafał A. Ziemkiewicz, *Źródło bez wody* (1992)

Zdjęcie: [Wikipedia](#) / [Adrian Grycuk](#) / [CC-BY-SA 3.0](#)

Zdjęcie: [Allegro](#) / [gimpisarz](#)

Tendencje polskiej SF w III RP wg Dukaja

- Przedstawianie bohaterów samotnych i samowystarczalnych, pozbawionych bliskich relacji z innymi ludźmi oraz silnych powiązań z instytucjami społecznymi, a także zdolnych do przeżycia poza cywilizacją dzięki odpowiednim umiejętnościom i narzędziom
- Zastąpienie „poczucia bezalternatywności władzy sowieckiej” przez „przekonanie o nieuchronności zgubnych procesów cywilizacyjnych”, takich jak integracja europejska mająca skutkować stłamszeniem niezależności Polski

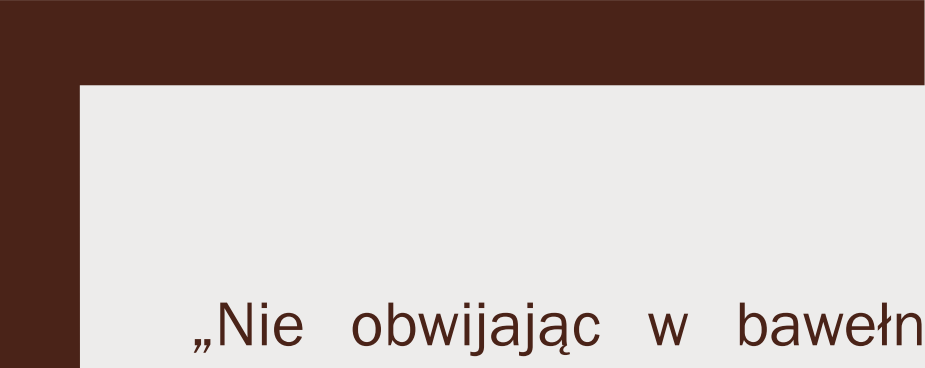
Idee prawicowe w fantastyce

- Aborcja (Marek S. Huberath, *Kara większa*, 1991; Tomasz Kołodziejczak, *Wstań i idź*, 1992; Wojciech Szyda, *Psychonautka*, 1997)
- Stłamszenie Polski przez UE (Barnim Regalica, *Bunt*, 1999)
- Upadek duchowy Europy (różne teksty Ziemkiewicza z lat 90.)
- W pewnej mierze seria *Zwrotnice Czasu* (2009–2015)
- Neosarmatyzm Jacka Komudy i innych

PO ROKU 1989
PUBLICYSTYKA

„Nie obwijając w bawełnę, bo nie jest to czas kamuflowania czy wypowiedania półgębkiem problemów, które już głośno można dziś omawiać i artykułować, chodzi tu o pisarstwo walczące z różnymi przejawami politycznego woluntaryzmu, totalizmu lub próbami uszczęśliwiania ludzi na siłę”

(Adam Hollanek, edytorial, „Fantastyka” 12/1988)

O PRL (I)

„W Europie działa system inwigilacji łączności telekomunikacyjnej ENFOPOL. [...] Sytuacja bardzo przypomina powieść Janusza Zajdla «Paradyzja» (pisaną przeszło dwadzieścia lat temu!). Tam mieszkańcy statku kosmicznego oszukiwali komputery kontrolne, posługując się językiem metaforycznym”

(Lech Jęczmyk, felieton, „Nowa Fantastyka” 7/2003, s. 76)

O PRL (II)

„Zmaganie się męskiego oraz żeńskiego pierwiastka można znakomicie zaobserwować na polu literatury SF. [...] Kiedy zatem wziąłem się za zbiór opowiadań Connie Willis «Zaćmienie», zdjęła mnie obawa, że oto biorę bierny udział w kolejnym rozdziale odwiecznej wojny płci. Na szczęście mile się rozczarowałem – książka jest bardzo dobra i, z jednym może wyjątkiem, wyważona i sensowna. Wyjątkiem jest tekst o feministycznej wymowie, «Wszystkie moje ukochane córki» [...] Już jednak w opowiadaniu „Niebieski księżyc” Willis równoprawnie kompromituje zarówno postawy seksistowskie, jak i feministyczne”

(Jacek Sobota, recenzja, „Nowa Fantastyka” 7/1997, s. 70)

O feminizmie

ZAKOŃCZENIE

Skąd przewaga idei prawicowych w polskiej fantastyce?

W PRL

- Niechęć do państwa, motywowana politycznie i gospodarczo

W III RP

- Znacząca pozycja pisarzy i redaktorów ukształtowanych w Polsce Ludowej
- Przejmowanie wzorców przez młodszych autorów
- Nieprzyjazne nastawienie względem „literatury głównego nurtu”
- Niechętna pamięć o PRL i ogólny klimat ideowy lat 90. w Polsce
- Popularność neosarmatyzmu

A jak jest dziś? I jak będzie?

- Czy główną siłą sprawczą w polskiej fantastyce są idee i postacie prawicowe...
- ...czy może logika (późnego) kapitalizmu?
- A może jest to jeszcze bardziej skomplikowane?
  - Neosarmatyzm: indywidualistyczna, lecz polska wolność?
  - Liberalizm, centrum, postpolityka...
  - ...i młoda (?) lewica
- Kto stawia te pytania i kto na nie odpowiada?

Stanisław Krawczyk

Gust i prestiż

O przemianach polskiego
świata fantastyki

Plik z prezentacją:
<https://stanislawkrawczyk.pl/>